

Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben 1. rész¹

Rohonyi Borbála

E-mail: borbala.rohonyi@gmail.com

Kivonat: A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás mára beépült a konferenciatolmácsok munkájába és egyre nagyobb igény mutatkozik rá nemzetközi konferenciákon és intézményekben. Meghatározásában és főként besorolásában mutatkoznak eltérések. A szakirodalom többnyire csupán kitér rá, mint a szinkrontolmácsolás egyik módozatára és a kutatókat leginkább ennek az összetett tolmácsolási módnak a nehézségei foglalkoztatják. Mivel az üzenet egyszerre két csatornán érkezik, a tolmácsra jelentős kognitív teher hárul, és halmozottan jelentkezik a forrásnyelvi interferencia veszélye. További nehézségek az írott szöveg felolvasásából fakadnak, úgymint a redundancia hiánya, a gyors tempó, a ritkább tagolás és a monotonitás. A megfelelő stratégiák alkalmazásával azonban a szöveg jelentős segítséget is jelenthet. A tanulmány célja bemutatni, hogy mit értünk szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás alatt, miben rejlenek a nehézségei, milyen stratégiák segíthetik a tolmács munkáját ilyen szituációban, és ezek hogyan sajátíthatók el a tolmácsképzés során. A tanulmány ismertet továbbá néhány empirikus vizsgálatot, amelyeknél ezt a tolmácsolási módot vizsgálták, illetve használták fel.

Kulcsszavak: szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás, blattoló tolmácsolás, blatt, auditív és vizuális csatorna, stratégiák

1. Bevezetés

A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás olyan nyelvi közvetítési mód, amelynél az előadó előre megírt szöveget olvas fel, és attól (esetleg) kisebb-nagyobb mértékben eltér, a tolmácsnak pedig rendelkezésére áll a szöveg.¹ Ez a tolmácsolási mód nem tartozik a tolmácsoláskutatás és a fordítástudomány sokat kutatott problematikái közé. Van azonban példa empirikus kísérletekre és a Genfi Egyetem Fordítás- és Tolmácsképző Iskolájának négy tanára és kutatója kizárólag ennek a témának a körüljárására vállalkozott 2009-ben Kilian Seeber és Barbara Moser-Mercer irányítása mellett (Cammoun et al. 2009).

¹ Jelen tanulmány a XI. Fordítástudományi PhD-konferencián (Budapest, 2014. április 10) elhangzott előadás első részének átdolgozott, bővített, írásos változata.

Az ő kutatásukra éppen ezért jelentős mértékben támaszkodom a szakirodalom ismertetésekor, de kitérek korábbi elméleti írásokra, amelyekben említették, különböző besorolásaira, és sorra veszek empirikus kísérleteket, amelyek kifejezetten ezzel a situációval, és a tolmácsolásnak ezzel a módjával foglalkoznak. Azért van szükség arra, hogy a tolmácsok képesek legyenek tolmácsolás közben használni a beszéd írott változatát a kabinban, mert egyre gyakoribb igény nemzetközi találkozókon mint egyfajta „kompromisszumos stratégia, amelyet a tolmácsok vonakodva elfogadnak, hogy győzzék az egyre több olyan beszédet, amelyet előre megírt szövegből olvasnak fel” (Setton és Motta 2007: 210).²

A tudományos és szakmai kongresszusokon egyre kevésbé jellemző a spontán vita, annál jellemzőbb azonban, hogy a mikrofonba felolvassák az előre megírt szöveget, és ezt tolmácsolni kell (Seleskovitch és Lederer 2002). A találkozók időkerete ugyanis gazdasági okokból szűkebb, miközben az előadások nem kevésbé technikai természetűek (Cammoun et al. 2009). További okok, hogy egyre több a nem anyanyelvű előadó, akiknek támaszkodniuk kell az írott anyagra, a rögtönzési képesség általában hanyatlik, a konferenciákon növekvő igény mutatkozik az előadás teljes szövegének előzetes benyújtására, és csökken a beszédek szónoki jellege (Setton és Motta 2007). ENSZ-tolmácsok és az Európai Parlament tolmácsai egyaránt arról számolnak be, hogy sok a rendkívül technikai és gyorsan felolvasott szöveg, amelyek tolmácsolása külön nehézségekkel jár (Cammoun et al. 2009).

A szöveggel való megfelelő bánásmód kérdésének körüljárása előtt megkísérlem bemutatni, hogyan definiálja és osztályozza a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolást a szakirodalom, és példákat hozok empirikus kísérletekre, amelyekben felhasználták.

1.1. Definíciók, besorolás, terminológia

A szöveggel támogatott tolmácsolás elnevezésével és besorolásával kapcsolatban koránt sincs egyetértés a fordítástudomány és a tolmácsképzés szakértői között. Az elnevezések közötti különbségek mögött mélyebb koncepcionális nézetkülönbségek rejlenek azzal kapcsolatban, hogy e tolmácsolási mód milyen arányban veszi igénybe a tolmács különböző készségeit; hogyan történik az információ feldolgozása; nehezebb-e vagy könnyebb, mint a „közönséges” szinkrontolmácsolás.

A visszatérő kulcskérdés az, hogy a vizuális csatornán érkező információ nehézséget jelent-e vagy könnyebbséget a tolmács számára szinkrontolmácsolás közben. A legnagyobb különbség a besorolásokban az, hogy a szinkrontolmácsoláson „innen” vagy „azon túl” helyezik el, azaz mintegy közbülső lépésként könyvelik el, a blatt és a szinkrontolmácsolás között, vagy a szinkrontolmácsoláson túl, annak egy komplex fajtájaként, nehezítő tényezőkkel.

A definíciók ismertetésekor és a cikk további részében Cammoun et al. nyomán (2009) az alábbi rövidítéseket fogom használni, magyar megfelelőikkel:

² A szakirodalmi idézeteket a tanulmány szerzője fordította magyarra.

SI – szinkrontolmácsolás (simultaneous interpreting);

ST – blattolás (sight translation);

SI+T – szinkrontolmácsolás szöveggel / szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás (simultaneous interpreting with text, simultanée avec texte);

SIT – blattoló tolmácsolás (sight interpretation);

CI – konszekutív tolmácsolás (consecutive interpreting).

Megjegyzés: Az SI+T és az SIT felcserélhető, szinonim fogalmak, a pluszjel (+) a fenti terminológiai különbséget jelzi ugyanazon fogalom megjelölésénél; azaz akkor SIT és nem SI+T, amikor az idézett kutató, nevezetesen Lambert a sight interpretation, nem pedig a simultaneous with text terminust használja. A szakirodalomban előfordul még az SI with text rövidítés is, ezt a tanulmányban az átláthatóság kedvéért mellőzöm.

Danica Seleskovitch és Marianne Lederer a párizsi iskola és a „théorie du sens”, vagy ahogy újabban nevezik, az interpretatív elmélet alapítói, akik a tolmácsolás középpontjába a jelentést (sens) állították. A tolmácsolás oktatásáról 1989-ben írt, majd 2002-ben átdolgozott kötetükben, amelynek címe *Pédagogie raisonnée de l'interprétation* (Seleskovitch és Lederer 2002) egy fejezetet szentelnek a szinkrontolmácsolás szöveggel (simultanée avec texte) problematikájának, és lefektetik, hogy se nem igazán fordítás, se nem tolmácsolás a szó szoros értelmében, hanem ezek keveréke. Megkülönböztetik a spontán beszédek szimultán tolmácsolásától, és rendkívül nehéz szinkrontolmácsolási feladatnak tekintik. Tömören így írják le: „A tolmácsok olyan szöveget fordítanak, amelyet hallanak és látnak is egyszerre” (Seleskovitch és Lederer 2002: 204).

Daniel Gile a szinkrontolmácsolás szöveggel (SI+T) terminust használja, és röviden a következőképpen definiálja: „az előadó felolvass egy szöveget, amelyet a tolmácsok is megkaptak” (Gile 2007: 181). Gile rámutat, hogy ezt a fajta tolmácsolást az SI és a blatt keverékeként lehet végezni, még hozzá a „tisztán” SI-től a „tisztán” blattig terjedően. Előbbinél nincsen hagyatkozás az írott szövegre, utóbbinál pedig az elhangzó szövegre nincs (Gile 1997). A tolmácstól függ tehát, hogy ilyen szituációban milyen arányban blattol és szinkronozik, és ennek összes eseteit az SI+T-nek tekinthetjük, ha a fenti szituáció fennáll.

Sylvie Lambert a *sight interpretation* (SIT) terminust használja, amit leginkább blattoló tolmácsolásként adhatunk vissza magyarul. Megjegyzi, hogy e közvetítési mód szinkrontolmácsolás szöveggel néven is ismert (SI+T), tehát előbbi utóbbi szinonimájaként használja. Szerinte közelebb áll a szinkrontolmácsoláshoz, mint a blatt, mivel az üzenet auditív és vizuális csatornán is érkezik. A szinkrontolmácsolás egy módozatának tekinti, de hangsúlyozza, hogy annál könnyebb, az igazi szinkront csupán közelítő gyakorlat (Lambert 1991).

Franz Pöchhacker (2004) az ilyen nyelvi közvetítést a (beszélt nyelvi) szinkrontolmácsolás speciális fajtájának tartja, és a szinkrontolmácsolás szöveggel (SI +T) terminust használja Seleskovitchhoz és Gile-hez hasonlóan.

Mivel az irányadó input itt is az akusztikus csatornán érkezik, és sok előadó eltér a szövegtől, mert megjegyzéseket fűz hozzá, vagy időt megtakarítandó kihagy részeket, a szinkronnak ezt a változatát nem

soroljuk a tolmácsoló blattoláshoz (*sight interpreting*), hanem az SI egy komplex formájának tekintjük, amelyben több vagy kevesebb a tolmácsoló blattolás. (Pöchhacker 2004: 19)

Itt fontos tisztázni, hogy Pöchhacker *sight interpreting* alatt valós idejű és a közönség által azonnali felhasználásra szánt blattolást ért, és ezt megkülönbözteti attól a fajta blattolástól, amit a tolmács a saját ritmusában végez. Ezzel szemben Lambert *sight interpretation* alatt a tulajdonképpeni szöveggel támogatott szinkrontolmácsolást érti (ezek szinonim fogalmak). A megkülönböztetés érdekében magyarul a Pöchhacker-féle *sight interpreting*-et tolmácsoló blattolásnak, a Lambert-féle *sight interpretation*-t pedig blattoló tolmácsolásnak fordítottam, a terminusok használóinak a szándékát jelezve. Pöchhacker terminológiai megkülönböztetését a közönséges blatt és a valós idejű blatt között Cammoun et al. „erőltetettnek” találja (Cammoun et al. 2009: 21).

Robin Setton és Manuela Motta amellet érvel, hogy a szinkrontolmácsolás szöveggel (SI+T) „a fordítás és a tolmácsolás között félúton helyezkedik el” (Setton és Motta 2007: 210). Besorolásukra az a magyarázat, hogy szerintük a két forrásból érkező információ és a felkészülésre rendelkezésre álló idő növekszik a tolmács esélyeit, hogy teljes és pontos tolmácsolást nyújtson, sőt így több lehetősége nyílik az információ rendezésére és (újra)strukturálására (Setton és Motta 2007).

Csernov orosz nyelven publikált könyveiben használt szóhasználatáról Cammoun és szerzőtársai számolnak be. 1978-ban Csernov még a blattolás szóval utal az SI+T-re, és nem foglalkozik vele, majd a *Bevezetés a szinkrontolmácsolásba* (Osznovi szinhronnovo perevoda) című klasszikusnak tekintett művében már a szinkrontolmácsolás szöveggel (SI+T) kifejezést használja, bár továbbra sem tárgyalja külön. Cammoun et al. (2009) szerint ez fölöttébb kifogásolható (Csernov 1978; 1987, idézi Cammoun et al. 2009).

Inferencia és anticipáció a szinkrontolmácsolásban (Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting) című angol nyelvű könyvében Csernov (2004) a spontán és a felolvasott szövegek viszonyában tárgyalja az SI+T-t, azon belül is a szélsőséges körülmények (időkorlátok) közötti szinkrontolmácsolásnak sorolja be, ahol, mint írja, egyenlőtlenek a beszédprodukciónak a feltételei az előadó és a tolmács esetében. Úgy írja körül, hogy az előadó előre elkészített szöveget olvas fel, amelyet a tolmácsnak spontán kell visszaadnia a célnyelven (Csernov 2004). Csernov definíciója egyedi annyiban, hogy az egyenlőtlen feltételeket említi. Arra nem utal, hogy a tolmács megkapja, esetleg elő is készíti a szöveget.

A hazai szakirodalomban Felekné Csizmazia Erzsébetnél a blattolás felosztásában kap helyet az SI+T (Felekné Csizmazia 2014), de a szerző rámutat, hogy a legtöbb kutató nem a blattoláshoz, hanem a tolmácsoláshoz sorolja a nyelvi közvetítésnek ezt a módját. „Attól függően áll közelebb a tolmácsolás a szinkrontolmácsoláshoz vagy a blattoláshoz, hogy mire támaszkodik inkább a tolmács: az előtte lévő írott szövegre vagy inkább a hallottakra” (Felekné Csizmazia 2014: 30).

1.2. Az SI+T múltja és jelene

Cammoun, Davies, Ivanov és Naimushin (2009) szöveggel támogatott szinkrontolmácsolásról szóló kutatásuk beszámolójának bevezetőjében beszámolnak arról, hogy „az írott szövegek használata tolmácsolás céljára nagy hagyománynak örvendő bizonyos nemzetközi intézményekben” (Cammoun et al. 2009: 8). Az ülés történelmi kontextusától függően azonban különbözőképpen használták a szövegeket. Így például az eredeti beszéd alatt készített konzekutív jegyzeteket használták fel a tolmácsok, amikor egy tolmács által konzekutívan tolmácsolt beszédet több tolmács szinkrontolmácsolt, valamint előre lefordított szövegek elhangzó beszéddel egyidejű felolvasásakor az 1920-as és 1930-as években a Nemzetek Ligájában és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben (Cammoun et al. 2009).

Ma azonban már a szinkrontolmácsolás szöveggel (SI+T) néven ismert tolmácsolási mód az elvárás, amelyet néha blattoló tolmácsolásnak is neveznek (SIT). Akárcsak Setton és Motta, a genfi kutatók is úgy gondolják, hogy e tevékenység, amely kezdetben a tudományos és szakmai fórumok sajátja volt, ma már a konferenciatolmácsok munkájának nagy részét teszi ki a nemzetközi szervezetekben és intézményekben csakúgy, mint a magánpiacon. Cammoun et al. vizsgálatának indítóoka pontosan az, hogy az SI+T szervesen beépült a konferenciatolmácsok munkájába, és bár a neves tolmácsképzők mind felkészítenek rá bizonyos mértékig és változó módszerekkel, nagy szükség van a tolmácsképzésben egy elméletileg megalapozott, empirikusan alátámasztott és jól szervezett modulra, amely a megfelelő stratégiákra készít fel a szöveg használatához, egységes módon (Cammoun et al. 2009).

Kutatásuk során abból indultak ki, hogy a szinkrontolmácsolás szöveggel a nyelvi közvetítés egyik legösszetettebb forgatókönyve.

A többrétű feldolgozás speciális terhet ró a tolmács kognitív forrásaira azáltal, hogy még egy input és feladat (vizuális feldolgozás) hárul rá az auditív csatornán érkező információn és az azt követő számos egyéb feladaton felül, amelyek a verbális üzenetnek a forrásnyelvből a célnyelvi megfelelőjébe való átalakítása során felmerülnek. (Cammoun et al. 2009: 10)

Szerintük tehát nemhogy egy lépéssel a szinkrontolmácsoláson innen, hanem egy lépéssel azon „túl” helyezhető el az SI+T.

Kutatásuk elméleti alapjául a szinkrontolmácsolás kognitív tudományos eredményei szolgáltak, és a Daniel Gile erőfeszítés-modellje mögött meghúzódó feltételezés, hogy a tolmácsolás közben egyszerre több különálló művelet verseng a véges feldolgozó kapacitásért (Gile 2009; Cammoun et al. 2009). „A szinkrontolmácsolás szöveggel a következő erőfeszítésekkel hozható összefüggésbe: olvasási erőfeszítés (Reading Effort) + hallgatási erőfeszítés (Listening Effort) + memóriaerőfeszítés (Memory Effort) + beszédproduktív erőfeszítés (Production Effort) + koordinációs erőfeszítés (Coordination Effort)” (Gile 2009: 181).

A genfi kutatók azt a problematikát állapították meg, hogy sok tolmács számára a szöveg akadály, másoknak mankó. Hipotézisük abban áll, hogy a figyelemelterelő hatás és a kognitív korlátok ellenére a szöveg az adott helyzetnek megfelelő, tanulható stratégiákkal hasznos eszközzé is válhat a tolmács számára. Módszereik szakirodalmi áttekintéssel megalapozott interjúk, e-mailes tudakozódás és felmérés.

Az SI+T gyakorlatban előforduló eseteit négy forgatókönyvbe csoportosították, és kérdőíves felmérésükben ezeket külön vizsgálták, mivel más és más stratégiákat követelnek meg a tolmácstól mind a felkészülés, mind a kabinban történő felhasználás szempontjából. Az első az „ideális forgatókönyv”, amikor a tolmács órákkal, napokkal, akár hetekkel a tolmácsolási esemény előtt megkapja a szöveget. A második eset az, amikor 15–30 perccel előbb kapja kézhez a szöveget, a harmadik esetben kevesebb, mint 15 perccel a kezdés előtt, végül az utolsó a „krízis” forgatókönyv, amikor a beszéd megkezdése után adják be a kabinba a szöveget.

Felmérésük eredményeinek tolmácpedagógiai vonzataira kitérni itt terjedelmi okokból nincs mód. Véggövetkeztetésük pozitív kicsengésű: „a beszéd írott változata figyelemelterelő lehet és kognitív korlátokat jelent, léteznek olyan stratégiák, az adott körülményektől és forgatókönyvektől függően, amelyek tanulhatók, gyakorolhatók és alkalmazhatók annak érdekében, hogy a szöveg a tolmácsolási folyamatba beépíthető legyen” (Cammoun et al. 2009: 130).

Jelen cikk szerzője messzemenőig egyetért a genfi kutatócsoporttal abban, hogy a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás az SI egyik legösszetettebb fajtája, valamint a problémafelvetésükkel és az általuk levont következtetésekkel is, miszerint további empirikus kutatás szükséges a stratégiák további kidolgozásához. Módszerük és megközelítésük ihlető forrásként szolgált egy magyarországi felméréshez.

2. Nehézségek az SI+T-ben

A szinkrontolmácsolásnak ennél a komplex válfajánál számos nehézséggel kell megküzdenie a tolmácsnak. Természetesen ennél is nehezebb a tolmács dolga, ha felolvasnak egy szöveget, és az nem áll a rendelkezésére, de ezzel a forgatókönyvvel itt most nem foglalkozom. Azok a nehézségek, amelyekkel a tolmács a szöveg birtokában megküzd, egymástól aligha szétválaszthatók. A szakirodalom alapján azonban kísérletet teszek a csoportosításukra.

2.1. Interferencia

A kutatók többsége egyetérteni látszik abban, hogy az interferencia az egyik tényező, amely a leginkább megnehezíti a szöveggel támogatott tolmácsolást. „Mint minden blattolásnál, nagyobb az interferencia veszélye, mert a forrásnyelvi szavak, nyelvtani szerkezetek végig a tolmács szeme előtt vannak” (Felekné Csizmazia 2014: 31). Gile szintén azt hangsúlyozza, hogy a blattoláznál a szavak mindvégig jelen vannak, és ezért a nyelvi interferencia veszélye

valószínűleg nagyobb ST-nél, mint SI-ben – és nagyobb SI-ben, mint CI-ben amiatt, hogy a forrásnyelvi szavak gyorsan elillannak a memóriából (Gile 1997). A kombinációjukat jelentő SI+T-ről szólva is hangsúlyozza „az interferencia megnövekedett kockázatát” (Gile 2009: 181). Seleskovitch és Lederer szintén nehézségként említik, hogy a nyelvek szigorú különválasztását, amely a tolmácsba bele van oltva a szinkronnál, akadályozza a grafikai jelek jelenléte a papíron. Utóbbi ugyanis kísértést jelent a transzkódolásra – még inkább, mint a tisztán szinkrontolmácsolásnál –, így az interferencia veszélye többszörösen van jelen (Seleskovitch és Lederer 2002).

Egy 2009-ben megjelent, Daniel Gile-nek adózó kötetben olvashatók Heike Lamberger-Felber és Julia Schneider interferencia típusait és gyakoriságát vizsgáló, SI+T-vel végzett kutatásának eredményei (Lamberger-Felber és Schneider 2009). A 12 profi konferenciatolmács által végzett 36 tolmácsprodukción az interferencia gyakori előfordulását bizonyította, valamint gyakoriságát és típusait tekintve nagy változékonyságot mutatott. Az interferencia és a vizsgált paraméterek korrelációjának a hiánya a szerzők szerint arra enged következtetni, hogy az interferencia némileg független más teljesítmény-paramétereiktől.

Nincs azonban teljes egyetértés az interferenciával kapcsolatban a szakirodalomban. Sylvie Lambert (2004) empiriát is felmutat az interferencia ellenében. Egyik kísérletében blattolást (ST), blattoló tolmácsolást (SIT) – mint a definíciókban láttuk, ez nem más, mint a szöveggel támogatott szinkron – és szinkrontolmácsolást (SI) vetett össze.

Arra a kérdésre kereste a választ, hogy segítheti-e a szöveg a tolmácsolási teljesítményt, különösen, ha az előadó nem tér el különösebben az írott szövegtől, vagy éppen interferál a vizuális feldolgozás a szöveg hallgatásával és a beszédprodukciónak a monitorozásával. Úgy vélekedett, hogy a vizuális feldolgozás nem kerül konfliktusba az aurális és az orális feldolgozással SI alatt. A hasonló feladatok esetén feltételezett nagyobb interferenciát (azaz SI-ben, miközben egyszerre az előadót és a saját célnyelvi produkcióját hallgatja a tolmács), és nem az SIT-nél, ahol különböző csatornákon történik a feldolgozás (Lambert 2004). Arra számított, hogy a legjobb eredményt a blattnál fogja kapni, amit az SIT és végül az SI követ majd.

Várakozása részben beigazolódtott. Mind a blatt, mind a blattoló tolmácsolás során jelentősen jobb lett a leendő tolmácsok teljesítménye, mint a szinkrontolmácsolásnál. Ebből azt a következtetést vonta le az SIT-re vonatkozóan, hogy nem feltétlenül interferál a tolmács már amúgy is túlterhelt egyidejű hallgatási és beszélő kapacitásával az, hogy az üzenetet vizuális csatornán is kapja, hanem épp ellenkezőleg, segíti azt. Igazolódni látta tehát azt, hogy az interferencia a hasonló feladatoknál lép fel, különbözőeknél kevésbé (Lambert: 2004)².

Lambert felvetette továbbá, hogy a problémák ott kezdődnek, amikor az előadó eltér a szövegtől, és a tolmács akár úgy is dönthet, nem használja a szöveget. Azaz segítség a szöveg, ha kevés az eltérés, és nehézség, ha több. Nyilvánvaló előnyökkel jár, ha a szöveg birtokában van idő felkészülni (Lambert 2004). Az alanyokat arra kérték, hogy a hangzó szöveget tekintsék mérvadónak, ne az írottat.

Lambert végkövetkeztetése az, hogy a szinkrontolmácsolás szöveggel hatékony lehetne a tolmácsolásban mintegy köztes lépésként a szöveg nélküli szinkron felé, Déjean Le Féal hasonlatával élve a szöveg „segédkerékként” való felhasználásával (Déjean Le Féal 1997). A kölcsönvett hasonlat sántít, mert míg a Déjean Le Féal által indítványozott módszer, a konsekutív gyakorlása a szinkrontolmácsolásra való felkészülésben bevett módszer, többek között az EMCI hálózat egyetemeinek programjában, addig az SI+T oktatásának a vonatkozásában sok tolmácsoktató és kutató azon a véleményen van, hogy az csak a szinkrontolmácsolás bizonyos szintű elsajátítása után tanítandó (Cammoun et al. 2009).

A tolmácsolásban nem csupán az időzítéssel kapcsolatban vet fel kérdéseket az SI+T. Az Ottawai Egyetemen azonkívül, hogy a tolmácsoló program részét képezi, az alkalmassági vizsgáján is feladat (Lambert 1991). Utóbbit maga Lambert és a Genfi Egyetem tolmácsolásoktatói is ellentmondásosnak tartják (Lambert 1991, Cammoun et al. 2009).

2.2. Kettős input, az olvasás és hallgatás nehéz egyensúlya

Seleskovitch és Lederer (2002) az SI+T tanulási folyamatán keresztül mutatja be a kettős input nehézségét. Az írott szöveghez való túlságos ragaszkodás eredményeképpen SI+T-ben a tolmács szükségképpen elveszíti a hangzó beszéd fonálát. E szétkapcsolás, amely különösen a gyakorlatlan tolmácsolók esetében gyakori, ördögi kört eredményez. A legjobb tanács ilyenkor a hallott üzenetre való visszakapcsolódás. A szavaktól való elszakadást az előkészített szövegbeli jelölések hivatottak támogatni, és így fokozatosan sikerül kiküszöbölni a hibát, amit a szövegre való túlzott támaszkodás jelent (Seleskovitch és Lederer 2002).

Láttuk, hogy Daniel Gile kontinuum mentén határozta meg az SI+T-t a blattól az SI-ig terjedően (Gile 1997). A két szélsőséges esetet részletesen is leírja, azok nehézségeivel. Ha tisztán szinkrontolmácsol a tolmács, akkor megfosztja magát a vizuális segítségtől. Ha blattol, először is fennáll a nyelvi interferencia veszélye, másrészt elmulaszthatja az írott szövegtől való eltéréseket (legyen az megjegyzés, hozzáfűzés vagy egyéb módosítás). Ebben az esetben további problémát jelent, hogy állandó készletet érez a tolmács mindent fordítani akkor is, ha gyors az előadó, és egyre jobban lemarad, ahelyett, hogy időnként tömörítene, és szelektív kihagyásokkal tartaná a tempót, emiatt előbb-utóbb kénytelen nagyobb szövegrészt kihagyni (Gile 1997). A nagy lemaradás, amely kihagyáshoz vezet, a „telítettség” (saturation) egyik esete (Gile 2009: 182).

Nyilvánvaló a veszteség, ha egész bekezdést kényszerül átugrani a tolmács, és ezzel felborul a beszéd logikai felépítése, sérül a koherencia, nem beszélve a hiányzó konkrét adatokról. A másik oldalról annak is fennáll a veszélye, hogy a tolmács elmulasztja, amikor az előadó „ugrik”, azaz kihagy részeket az írott verzióhoz képest, és ő tovább blattol. Ezzel nemcsak végképp lemarad az elhangzottakhoz képest, de azzal, hogy hozzátesz az üzenethez, „főbenjáró bünt” követ el.

2.3. A redundancia hiánya, gyors tempó, a spontán beszédől eltérő tagolás, monoton előadásmód

Seleskovitch és Lederer (2002) az SI+T tanításának módszertani ismertetőjében megfogalmazzák, hogy SI+T-ben ötvözni kell a szinkront, amely spontán ütemben előadott beszéd értése – annak redundanciáival és hezitációival – és átültetése a célnyelvre, és a blattot, amely az írott szöveg szóbeli fordítása a közvetítő saját ritmusában. Hangsúlyozzák, hogy ez az SI+T-ben extra erőfeszítést igényel, mert a felolvasott szöveg esetében többnyire elvesz a spontán szövegre jellemző redundancia, és nő a tempó.

Ugyanerre utal korábban már említett, inferenciáról és anticipációról szóló könyvében Csernov (2004), amikor az előre megírt szöveg felolvasásának nehézségeként azt említi, hogy a tolmács úgy érzékeli: a forrásnyelvi szöveg embertelen sebességgel, gépiesen hangzik el. Csernov részletesen ismerteti Karla Déjean Le Féal „megvilágító erejű empirikus kísérletét” (Csernov 2004: 18), amelyben kimutatta, hogy a tolmácsok által gyorsnak érzékelt beszédtempó a felolvasott szövegek esetében gyakran nem is gyors valójában, pusztán a tolmács észleli annak (Csernov 2004, Déjean Le Féal 1978). Déjean Le Féal kimutatta, hogy a beszéd egyéb jellemzői miatt tűnik gyorsnak az előadásmód, amelyek a monoton előadásmód, a redundancia és a gondolkodást jelölő elemek hiánya a felszíni struktúrában, és az, hogy hiányoznak a beszédet rövid szakaszokra bontó szünetek. A rögtönzött beszédben nem több, mint hét szavanként van szünet. Felolvasáskor hosszabb szakaszonként darabol az előadó, akár 23 szóig terjedően, és ezt a tolmács az üzenet befogadását zavaró „zaj”-ként észleli (Déjean Leféal 1978).

Az írott szöveg jellemzői is nehezítik a tolmács dolgát, így például más a gondolatok menete, egymásra épülése, mint spontán vagy rögtönzött beszédnél. A konferenciákon és más tolmácsolási eseményeken felolvasott szövegeknek csak egy része íródik kifejezetten szóbeli előadás céljából, és ezek sem feltétlen tolmácsbarát beszédek, különösen ami az információsűrűséget illeti.

Az előre megírt szakmai előadások jelentős része úgy készül, hogy azt az olvasó a saját ritmusában tudja megemésztetni, újra meg újra visszatérve egyes passzusokra. „A szöveget felolvasó nem keresi a gondolatait, nem kell egymásra építenie őket, éppen ezért gyorsabban is adja elő, mint ha spontán tenné, valamint hibás prozodiával” (Seleskovitch és Lederer 2002: 208). Valószínűleg annak is betudható az SI+T gyakori jelensége és ennél fogva a tolmácsra háruló nagyobb kihívás, hogy az írott beszédek többfunkciósak: már az előadás előtt benyújtják őket, sőt esetleg későbbi – nem szóbeli – felhasználásra is szánják.

Felolvasáskor aztán ezeket az olvasásra (is) szánt szövegeket valaki másnak a ritmusában adják elő, „és ez se nem a spontán beszéd tempója, se nem a csendes olvasóé” (Seleskovitch és Lederer 2002: 209).

3. SI+T és a szintaxis

Találni példát olyan, a tolmácsolás minőségét mérő kutatásra, amelyben a módszer a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás. Robin Setton és

Manuela Motta (2007) „Szintakrobatika” (Syntacrobatics) nevű kutatási projektjükben azt vizsgálták, hogy mi történik a szintaxissal, amikor a tolmács a hallott és írott szöveggel együtt dolgozik. A 24 fős mintán angol–francia nyelvpárban a felhasználók minőségéről alkotott véleményének a nyelvi újrafogalmazással és kifejtéssel való korrelálását vizsgálták, valamint a célnyelvi pontosságot, stílust és a gördülékenységet.

Jelen áttekintés és esetleges jövőbeli kutatások szempontjából az releváns, hogy az SI+T-re esett a választásuk a vizsgálathoz. Ezt egyrészt azzal indokolják, hogy a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás egyre gyakrabban igénybe vett szolgáltatás nemzetközi találkozókön, másrészt szerintük a szöveg stabilizáló tényező, amely „lehorgonyozza” a tolmácsolást és leszűkíti a lehetséges tényezők váltakozását, ezáltal feltáró vizsgálat számára kezelhetőbbé válnak az adatok. „A két forrásból érkező információ és a felkészülésre rendelkezésre álló idő maximalizálják a tolmács esélyeit, hogy teljes és pontos tolmácsolást nyújtson, ugyanakkor ezzel némi szabadságot is kap a felkészülés során és menet közben is az információ rendezésére és (újra)strukturálására” (Setton és Motta 2007: 210). A kutatás eredményei azonban azt mutatták, hogy SI+T-ben mind a tolmácsolók, mind a profik kevésbé szakadtak el a forrásnyelvi szöveg struktúrájától, mint szabad SI-ben.

Eredményük azt látszik igazolni, hogy a vizuális csatornán érkező információ interferál a hangzóval.

4. Ki mit jelöl a szövegben – a genfi kutatók felmérésének eredményei

Amint az eddigiekből látszik, a szakirodalom túlnyomóan a nehézségeket elemzi az SI+T kapcsán. Meg kell azonban említeni azt is, hogy mennyiben jelent segítséget a szöveg. Gile (2009) könnyítő tényezőként könyveli el egyfelől az előadó vokális indikációit, még ha nem is annyira hasznosak, mint a rögtönzött beszédek esetében. Másfelől ide sorolja, hogy az összes információ vizuálisan jelen van, és ezáltal kevésbé terhelődik a memória, csökken az akusztikai nehézségek és a szokatlan akcentusok hatása, valamint annak a valószínűsége is, hogy a feldolgozó kapacitás elégtelennek bizonyul a hallgatási és elemzési erőfeszítésben. Hangsúlyozza az olvasási és a hallgatási erőfeszítések nagymértékű együttműködését, noha ezek versengenek is egymással (Gile 2009). Az összes információ jelenléte Maurizio Viezzi szerint is bizonyos fokú könnyebbséget jelent – a blattnál: „A blatt során az információ állandóan a tolmács rendelkezésére áll, aki nem kényszerül az információegységek azonnali feldolgozására, azok tárolódnak, amíg a fordítást összeilleszti” (Viezzi 1989: 67).

Magától értetődik, hogy ha van rá idő, a szöveg elolvasása már önmagában is nagy segítség, hiszen a tolmács egyszeriben megismeri a beszéd tartalmát és hogy honnan hova tart majd az előadó, milyen állápontra helyezkedik stb. A beszéd előkészítése bizonyos elemek megjelölésével azonban ezenfelül is konkrét segítséget nyújt. Cammoun et al. (2009) kérdőíves felmérésében 50

konferenciatolmácsot kérdeztek az SI+T-ről. A kérdőív három kérdése irányul arra, hogy amennyiben a tolmácsnak van módja a szöveg előkészítésére a tolmácsolás megkezdése előtt, mikre koncentrálnak a szövegben. A válaszadóknak fontossági sorrendbe kell tenniük a válaszokat, amelyek az első forgatókönyvnél (órakkal, napokkal, hetekkel a tolmácsolás előtt megkapja a szöveget a tolmács) az alábbiak voltak:

- (1) nevek és titulusok,
 - (2) számok,
 - (3) a mondatok közötti logikai kapcsolatot jelölő szavak,
 - (4) bonyolult szintaxis,
 - (5) idiómák,
 - (6) mondások, közmondások, idézetek,
 - (7) egyéb.
- (Cammoun et al. 2009: 154)

A második forgatókönyvben (15–30 perccel a kezdés előtt kapják meg a tolmácsok a szöveget) szerepelt még egy válasz a felsorolásban: „fő gondolat, pl. pozitív, támogató vs negatív, kritikus”. Az eredmények azt mutatták, hogy ha sok idejük van, a tolmácsok elsősorban a bonyolult szintaxisra koncentrálnak, másodsorban az idiómákra, harmadsorban a mondásokra. Amikor csak 15–30 perc állt a rendelkezésükre a szöveg előkészítéséhez, akkor a fő prioritásuk a fő gondolat és az előadó álláspontja volt, de a bonyolult szintaxis ennél a forgatókönyvnél is olyan fontosnak bizonyult, mint az első esetben. Tanulságos még a válaszadók által megadott elemek változatossága az egyéb kategóriában, pl. ismeretlen szavak, terminológia, lexikai egységek (a szó és megfelelője CNY-en), technikai kifejezések, a szöveg témája, mozaikszavak, beszéd célja, hivatkozások törvényekre, kulcsszavak stb. Amint arra a szerzők rámutatnak, a változatosság azt jelzi, hogy a közös prioritásokon felül sokaknak vannak saját prioritásaik. Abban az esetben, ha öt perccel kezdés előtt kapják meg a szöveget, egyaránt fontosnak tartották a fontos elemek aláhúzását és a szöveg átfutását, hogy általános képet alkossanak róla, valamint az első és utolsó bekezdés elolvasását (Cammoun et al. 2009).

5. Az SI+T oktatása

A párizsi iskola alapítói, Seleskovitch és Lederer példákkal illusztrált módszertani útmutatót adnak az SI+T tanításához (2002: 204–216). Mivel klasszikusnak számít, az alábbiakban módszerüket nagy vonalakban ismertetem.

5.1. Az SI+T elsajátításának lépései: blatt és a szöveg előkészítése

A blattolás elsajátítása hasznos mérföldkő a szöveggel végzett szinkrontolmácsoláshoz. A blatt pedig akkor megkezdhető, ha a konszekutívot már elsajátították, azaz „ha képesek a hallgatók visszaadni egy beszéd értelmét anélkül,

hogy annak formája akadályozná őket ebben” (Seleskovitch és Lederer 2002: 205).

A diákok először csak a néhány oldalas kiválasztott szöveg elejét kapják meg, azt gyorsan elolvassák, kontextusba kerülnek, majd a szöveg hátralevő részének egyikük általi hangos felolvasása következik. A blattolásra felszólított diák először összefoglalja a szöveget hallás alapján az anyanyelvén, arról társai véleményét mondanak, majd mindenki megkapja a szöveget, és következik a blattolás. A blatt csak akkor sikeres, ha a szöveg hallatán előzőleg a hallgató megértette a gondolatokat, és képes azokat megtalálni, szemével átfutva a fordítandó szöveget. Tehát (a) támaszkodnia kell a megértett gondolatokra, (b) át kell fésülnie a szöveget a tekintetével anélkül, hogy minden egyes szónál lera-gadna (Seleskovitch és Lederer 2002: 207). Kihaszználjuk, hogy a vizuális észlelés természeténél fogva nem lineáris, a szem ide-oda ugrál. Csak a blatt begyakorlása után veszi kezdetét az SI+T.

Bár a laikusok gyakran ezt hiszik, az SI+T távolról sem holmi gyors transzkódolás. Seleskovitch és Lederer (2002) hangsúlyozzák, hogy az értelmező módszer alkalmazása a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolásra is vonatkozik. Felvértezve a blatt és az SI készségeivel a hallgatóknak boldogulniuk kell redundancia nélkül és lépést tartaniuk az előadó gyors ritmusával, megbirkózva hibás prozódijával és az írott szövegből fakadó egyéb sajátosságokkal (lásd 2.3). Ahhoz, hogy ez sikerüljön, az oktató feladata megtanítani a hallgatókat a szöveg előkészítésére és rávezetni őket a szem és a fül összehangolására. Bár az előfeltételezés az, hogy a megbízó az ülés előtt 24 órával a tolmács rendelkezésére bocsátja a szöveget, a képzés során egy héttel előbb adják oda a diákoknak, és lehetőleg szakszövegre esik a választás. A szöveg előkészítéseképpen a hallgatóknak utána kell nézniük a témának (*recherche documentaire*) és a terminológiának (*recherche terminologique*) azon a nyelven, amin a szöveg íródott, és a saját nyelvükön, valamint jelölésekkel ellátni a szöveget.

Az írott szövegben a jelölés már csak azért is szükséges, mert míg a spontán beszédnél már jóval az összes szó elhangzása előtt meg lehet érteni a gondolatot, addig felolvasásnál sokszor annak monotonitása miatt csak akkor áll össze az üzenet, ha az utolsó szavak is elhangzottak. A szöveg megjelölésénél Seleskovitch és Lederer (2002) nagy hangsúlyt fektet a szintaktikai változásokra olyan nyelveknél, amelyek szintaxisa nagyon eltérő, vagyis azon szavaknak az aláhúzására, amelyeknek megváltozik a helye a célnyelvi mondat szerkezetben. A jelölések vezetnek a szemet tolmácsolás közben, hogy csak ott állapodjon meg egy pillanatra, ahol szükséges. Seleskovitch és Lederer sommás tanácsa arra vonatkozóan, hogy mit érdemes megjelölni, a következő: „azokat a célnyelvi terminusokat és kifejezéseket, amelyek menet közben való felidézését azok írott eredeti formája zavarhatja, és azokat a szerkezeti változtatásokat, amelyek a két nyelv közötti különbségek áthidalásához szükségesek” (Seleskovitch és Lederer 2002: 212). Ezt a nem túlságosan konkretizáló, inkább irányadó megközelítést igazolják Cammoun et al. (2009) vizsgálatának eredményei, amelyek kimutatták: legalábbis részben egyénenként változó, hogy kinek mit hasznos jelölni.

5.2. Az SI+T elsajátításának további lépései

A hallgatókat eleinte meglepi a redundancia hiánya és a szóbeli üzenet gyors tempója. Kezdetben a szöveg jobban zavar, mint segít, de gyakorolniuk kell támaszkodni rá anélkül, hogy egy az egyben fordítanak, különben elszakadnak a hangzó szövegtől. Ezen a ponton még gyakran tapadnak a hallgatók az eredeti szöveg szavaihoz, el-elfelejtve a hangzó szöveget követni. Ha lemaradnak az előadóhoz képest, a kérdéses szövegrészt javasolt átugraniuk, hogy felzárkózzanak. A felzárkózás képessége egy lépés az egyidejű vizuális és auditív észlelés felé. Ha az egyidejűséget sikerül elérni, nem fog kimaradni semmi lényeges.

A hallottak követése mellett a szövegben is azonosítani a gondolatokat olyan erőfeszítés, hogy eleinte a tolmácsprodukciónak monitorozása látja kárát. Ezért az SI+T tanulása során eleinte megengedett mondatokat, szövegrészeket befejezetlenül hagyni. Apránként aztán már tudnia kell a tolmácsnak saját beszédprodukciónak is ellenőrizni, nyelvileg helyesen formálni a gondolatokat, befejezni a mondatokat, lezárni az aktuális bekezdést, szövegrészt. Elsajátítja azt is, hogy bizonyos részek blattolása helyett a nem feltétlenül szükséges elemek kihagyhatók, pl. a keresztnév és a második név híres név és titulus mellől, vagy a zárójeles másodlagos gondolatok. Ha azonban feltétlenül át kell ugrani egy teljes szövegrészt, azt legalábbis össze kell foglalni. Cél a kurzus végére folyékony, értelmes és nyelvileg helyes tolmácsolást nyújtani. Összegzésképpen megállapítható, hogy

A jelölésekkel ellátott szöveg és a hangzó szöveg figyelembe vétele mellett pontos és azonnal érthető célnyelvi fordítást produkálni rendkívül nehéz szinkrontolmácsolási feladat. (Seleskovitch és Lederer 2002: 214)

A párizsi ESIT-en nagy hagyománynak örvendő módszertan rövid ismertetését azért tartottam fontosnak, mert a szakmában klasszikusnak számít, és indulási pontot kínál. Mindazonáltal csak egy módszer sok lehetséges közül: más tolmácsképzők, így például a budapesti ELTE programja más módszert használnak. Az empirikus kutatások feladata többek között az, hogy felderítse, mire van igény, hogy azokra és e módszerre alapozva kialakíthatóvá váljon egy új, rugalmas, ámde egységes oktatási modul a szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás tanítására.

6. Összegzés

A szöveggel támogatott szinkrontolmácsolás (SI+T) a nyelvi közvetítésnek az a módja, amikor az előadó előre megírt szöveget olvas fel, attól eltérhet, és a tolmácsok a tolmácsolás megkezdése előtt vagy után megkapják a szöveget. Leginkább a blatt és a szinkrontolmácsolás keverékének tartják, a kutatók többsége mégis a szinkrontolmácsoláshoz sorolja, mint annak egyik legbonyolultabb esetét.

Mivel a nemzetközi találkozókön és intézményekben már elterjedt gyakorlatról és növekvő igényről van szó, oktatására nagy szükség van a tolmácsképzésben.

Leginkább az SI+T során felmerülő nehézségek foglalkoztatják a kutatókat és a tolmácsolás oktatásával foglalkozókat. A szöveg jelenlétével járó előnyök kimutatása és használatához kapcsolódó stratégiák terén jelentkezik a kutatásokban a legnagyobb úr. A hiány betöltése érdekében tett első lépésként a tanulmányban ismertetett, a Genfi Egyetem Fordítás- és Tolmácsképző Iskolájának négy tanára és kutatója által végzett kérdőíves felmérést (Cammoun et al. 2009) adaptáltam a magyar piacra. E felmérés eredményeit a tanulmány második, később megjelenő részében ismertetem.

Irodalom

- Cammoun, R., Davies, C., Ivanov, K., Naimushin, B. 2009. *Simultaneous Interpretation with Text. Is the Text 'Friend' or 'Foe'? Laying Foundations for a Teaching Module*. Seminar paper. École de Traduction et d'Interprétation. Université de Genève. 1–160.
- Chernov, G. V. 2004. *Inference and Anticipation in Simultaneous Interpreting: A Probability-prediction model*. Philadelphia: John Benjamins.
- Déjean Le Féal, K. 1978. *Lectures et improvisations: incidences de la forme de l'énonciation sur la traduction simultanée*. Unpublished doctoral dissertation. University of Paris III.
- Déjean Le Féal, K. 1997. Simultaneous interpretation with 'training wheels'. *Meta* Vol. 42. No. 4. 616–621.
- Felekné Csizmazia, E. 2014. A fordítás és a tolmácsolás határán: a blattolás kutatása. *Fordítástudomány* XVI. évf. 2. szám. 24–36.
- Gile, D. 1997. Conference Interpreting as a Cognitive Management Problem. In: Pöchhacker, F., Shlesinger, M. (eds.) 2002. *The Interpreting Studies Reader*. London and New York: Routledge. 163–176.
- Gile, D. 2009. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins. Rev. ed.
- Lamberger-Felber, H., Schneider, J. 2009. Linguistic interference in simultaneous interpreting with text: A case study. In: Hansen, G., Chesterman, A. and Gerzymisch-Arbogast, H. (eds.) *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research. A Tribute to Daniel Gile*. Amsterdam: John Benjamins. 215–236.
- Lambert, S. 1991. Aptitude Testing for Simultaneous Interpretation at the University of Ottawa. *Meta* Vol. 36. No. 4. 586–594.
- Lambert, S. 2004. Shared Attention during Sight Translation, Sight Interpretation and Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 49. No. 2. 294–306.
- Pöchhacker, F. 2004. *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 2002 [1989]. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. 2e édition corrigée et augmentée. Paris: Didier Érudition.
- Setton, R., Motta, M. 2007. Syntacrobatics: Quality and reformulation in simultaneous-with-text. *Interpreting* Vol. 9. No. 2. 199–230.
- Viezzi, M. 1989. Information Retention as a Parameter for the Comparison of Sight Translation and Simultaneous Interpretation: An Experimental Study. *The Interpreters' Newsletter* No. 2. 65–69.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány szerzőjének ez a definíciója a XI. Fordítástudományi PhD-konferencián hangzott el Budapesten, 2014. április 10-én.
- ² Lambert idézett kísérletében a 14 kísérleti személy, akik egyaránt 3 hónapja gyakorolták az SI-t, egy speciális vagy műszaki szókincset nélkülöző és három egyenlő részre osztott 20 perces szöveget blattolt, illetve tolmácsolt. 5 perc bemelegítést követően az első részt 10 perc előkészítés után blattolták, a második rész elolvasására 10 percet kaptak, majd a szöveg birtokában szinkrontolmácsolták, végül a harmadik részt felkészülés és szöveg nélkül tolmácsolták SI-ben. Az eredmények részben igazolták Lambert hipotézisét, mivel a blatt és az SIT lényegében azonos eredményt hozott, jelentősen megelőzve az SI-t. Ebből vont le azt a következtetést, hogy a többszörös feldolgozás nem okozott interferenciát. A blatt és a szinkron eredménye nem okozott meglepetést (kevés SI gyakorlattal rendelkeztek az alanyok), azt azonban Lambert is firtatja, hogy vajon minek köszönhető az SIT-ben elért jó teljesítmény.